

Landlopers gezocht... en gevonden!

Digitalisering persoonsgegevens van landlopers en bedelaars van 1891 tot 1914

Marc Sprangers

In 2014 startte het Gevangenis­museum Merksplas met een digitaliserings­project. Dat gebeurde in samenwerking met het Rijksarchief van Beveren. Het object van het project werd gevormd door 61 registers van het Dépôt de Mendicité de Merxplas uit de jaren 1891 tot en met 1914. Een aantal identificatiegegevens van landlopers en bedelaars zoals die stonden opgeschreven in de registers werd en wordt overgebracht in een Excelbestand. De bedoeling is dat dit erfgoed op termijn toegankelijk wordt voor het publiek (genealogisch opzoekwerk) of voor wetenschappelijk onderzoek. De zoekmachine is op dit ogenblik nog niet operationeel, dus kan er vooralsnog geen opzoekwerk gebeuren. De archiefingang binnen dewelke de registers werden gescand is: RA Beveren – M36 – Inventaris van het archief van de Rijksweldadigheidskolonies Hoogstraten-Merksplas-Rekem-Wortel (1810-1980) / J. Buyck en K. Velle, nr. 3267 – 3327.

Historische context

In de Hollandse periode (1816 – 1830) gaf oud-generaal Johannes van den Bosch vorm aan zijn visie op de aanpak van de verpaupering in de Nederlanden. De focus lag op de re-integratie van armen in de samenleving door disciplineren: concreet moesten de kolonisten de normen en waarden van de burgerlijke elite aanleren door middel van verplicht onderwijs, de beoefening van een religie en het uitvoeren van arbeid.¹ Van den Bosch had aanvankelijk een combinatie van landbouw en lichtere fabrieksbezigheden in gedachten, maar dat laatste element werd door koning Willem I van Oranje afgevoerd omwille van vrees voor concurrentievervalsing. Om tegelijk een oplossing te bieden aan de sociale en politieke onrust die in de samenleving werd veroorzaakt door deze bevolkingsgroep enerzijds (weliswaar vanuit het standpunt van de burgerlijke elites) en de praktische uitwerking van dit project anderzijds, werd in 1818 de Maatschappij van Weldadigheid opgericht.

1 P. De Rynck (red.), *De Koloniën van Weldadigheid. Een uitzonderlijk experiment* (Assen 2017) 16.

Op de gronden die werden aangekocht onder bescherming van het koningshuis, ontstonden grote complexen die gericht waren op een gedwongen vorm van samenleven. Concreet ging het om de koloniën van Veenhuizen, Frederiksoord, Willemsoord, Wilhelminaoord en Ommerschans. Men maakte het onderscheid tussen de 'vrije' en de 'onvrije' koloniën. De vrije koloniën gaven opvang aan arme gezinnen die een klein boerderijtje met een stuk grond kregen, plus een kleine 'uitzet' van vee en materiaal om de grond te bewerken. Men kon door de opbrengsten van de gronden zijn vrijheid afkopen, echter pas nadat de middelen die door de Maatschappij waren verleend, terugbetaald waren. De financiële input was zowel nationaal als regionaal. Dit laatste kenmerk vertaalde zich in geldelijke bijdragen van de gemeenten waaruit de paupers afkomstig waren. Bij het ontwerp van het project werd er aanvankelijk niet uitgegaan van gedwongen opnames. De eerste koloniën waren 'vrij'. Pas later was er ook sprake van de 'onvrije' koloniën voor de opvang van landlopers en bedelaars. Landloperij en bedelarij stonden in die tijd immers geboekstaafd als criminele activiteiten. In de onvrije koloniën gold een strikt, ietwat militair regime. De inrichting verschilde in die zin van de vrije koloniën dat de bedelaars en landlopers collectief werden ondergebracht in een groot, rechthoekig gebouw. Aan de binnenzijde van deze structuur waren de verblijfsruimten van de kolonisten, aan de buitenzijde die van het personeel.

Model boerderijtje vrije kolonie Frederiksoord.

Geheel in lijn met de Noord-Nederlandse projecten werden in de Zuidelijke Nederlanden ook twee landbouwkolonies gesticht: de vrije kolonie van Wortel (1822) en de onvrije kolonie van Merksplas (eerste steenlegging in 1823).² De vrije kolonie van Wortel werd toen aanvankelijk ook Zuid-Frederiksoord genoemd. Het project betrof de constructie van 129 boerderijtjes met elk een perceel grond van ongeveer drie hectaren. Een eenvoudige berekening geeft meteen aan hoe indrukwekkend de grootte van de bewerkte oppervlakte toen moet geweest zijn. Per wooneenheid werden ongeveer acht personen gehuisvest. De onvrije kolonie van Merksplas werd opgericht in de vorm van een bedelaarshuis dat plaats bood aan een duizendtal personen. In het eerste jaar van effectieve exploitatie vond een zeshonderdtal personen plaats in de inrichting. In de directe omgeving van dit bedelaarshuis werden vier grote boerderijen gebouwd in functie van de tewerkstelling in de landbouw.

De Hollandse projecten in de Zuidelijke Nederlanden waren echter geen lang leven beschoren. Eerst en vooral was er de landbouwvijandige aard van de te bewerken gronden: de projecten werden gelokaliseerd in arme heide- en veengronden. Vele jaren gingen verloren aan experimenten met bewerking en bemesting (vaak pogingen met groenbemesting) en consequent een opeenvolging van mislukte oogsten. Bovendien hadden zeer vele personen die werden ondergebracht in de koloniën en uit geurbaniseerde regio's afkomstig waren, geen kaas gegeten van landbouwtechnieken. Ook de verschillende gemeenten zagen uiteindelijk weinig return op hun financiële bijdragen. De Belgische onafhankelijkheid in 1830 versnelde deze evolutie nog, omdat het jonge regime afkerig stond tegenover de progressieve ideeën van de Hollanders. In Wortel ontstond onvrede bij de landarbeiders, de oogsten werden vernield en een aantal boerderijtjes werd in brand gestoken. Vele landlopers en bedelaars sloten zich aan bij het Hollands leger. De ontplooiing van economische activiteiten bleef nog duren tot 1838, maar het was uitstel van executie. In 1841 werd de einddatum van het contract tussen de Maatschappij en de overheid bereikt. In 1842 werd de zogenaamde Bestendige Commissie van de Maatschappij van Weldadigheid,

2 P. De Rynck (red.), *De Koloniën van Weldadigheid. Een uitzonderlijk experiment* (Assen 2017) 88.

bevoegd voor de kolonies van Merksplas en Wortel, failliet verklaard en in juli 1843 werd ze definitief ontbonden. De meeste kolonisten verhuizen naar andere opvangcentra, onder andere Hoogstraten. Toch meldt een regionaal blad: '(...) In de laatste ongelukkige jaren hebben de colons van Wortel en Merxplas hulp gelden van het gouvernement ontvangen, welke hen in 't leven hebben gehouden tot bij de vernietiging der colonie, den 15 oktober 1847, ten gevolge van de verkoop der grondgoederen.'³ Het was prins Frederik van Oranje zelf die de gronden overnam van de Maatschappij. Later verkocht hij de percelen door aan vier privépersonen.

3 J. Lauwereys, 'Het kasteel van Hoogstraten', *Jaarboek van de Koninklijke Hoogstratens Oudheidkundige Kring* (Hoogstraten 1980) 147.

In Wortel ontstond onvrede bij de landarbeiders, de oogsten werden vernield en een aantal boerderijtjes werd in brand gestoken

Om de opvang van bedelaars en landlopers na de Belgische Onafhankelijkheid enigszins te situeren, moet een en ander in perspectief geplaatst worden. De jonge Belgische regering had aanvankelijk enkel de Napoleonische Code Pénal uit 1810 als aanknopingspunt. De allereerste inspecteur-generaal van het gevangeniswezen, Eduard Ducpétiaux, stond voor de misdadigers van gemeen recht een strikt regime van cellulaire afzondering voor. Het ontsproot uit de overtuiging dat de mens in essentie goed is, maar slecht wordt onder de invloed van anderen. Hij was er echter van overtuigd dat de mens als individu aangesproken kon worden op zijn persoonlijke verantwoordelijkheden en via verplicht onderwijs en dwangarbeid zou de persoon tot inkeer kunnen worden gebracht. In de praktijk lag vooral de nadruk op godsdienstonderricht volgens de Katholieke geloofsleer. Onderlinge communicatie tussen gedetineerden was verboden, en bij het verlaten van de cel of wanneer zij in contact kwamen met anderen (personeelsleden of gedetineerden) werden zij verplicht om een gezichtsbeschermende kap of *cajoule* te dragen. Gevangenisarbeid gebeurde in de cel, en het verplicht onderwijs vond plaats in klaslokalen die waren voorzien van individuele boxen of *stalles* waarin de cursisten moesten plaatsnemen. De parlementaire discussies over het creëren van een eigen strafwet duurde meer dan twintig jaar. Werde een eerste ontwerp in 1844 nog afgewezen, dan werd pas op 8 juni 1867 de eerste versie van het Strafwetboek en Wetboek van Strafvordering gestemd. Eerder had men echter al vastgesteld dat het strikte cellulaire afzonderingsregime niet op alle categorieën van de bevolking van toepassing kon zijn. Zo had men de specifieke situatie van vrouwen en kinderen, geesteszieken, ouderlingen en *last but not least* bedelaars en landlopers. Voor deze laatste categorieën werd op 6 maart 1866 de eerste versie van kracht van de *Loi pour la répression du Vagabondage et de la Mendicité*, de Wet op de Beteugeling van de Landloperij en Bedelarij.⁴ Op dat ogenblik werden factoren zoals gebrek aan woonst, de onmogelijkheid om de identiteit aan te tonen of een gebrek aan geldelijke middelen behoorlijk letterlijke criteria om een opsluiting te motiveren. In de beleidsperiode van de minister van justitie Jules Lejeune (van 1887 tot 1894) werd de wet herzien. De impuls hiervoor werd gegeven door de overtuiging van

Kasteel van Hoogstraten.

4 J. Bara, 'Loi relative à la mendicité, au vagabondage et aux dépôts de mendicité', *Moniteur Belge* 10 mars 1866, 1313-1314.

Lejeune dat bepaalde categorieën personen niet thuishoorden in de gevangenis. Voor kortgestraften, kinderen, landlopers en bedelaars moest een andere oplossing worden gevonden. Voor wat betreft de laatste twee categorieën ontwierp Lejeune een tweede versie van de Wet van 1866, die van kracht werd op 27 november 1891. Daarbij werd een onderscheid gemaakt tussen de categorie die willens en wetens vasthield aan een leven in structurele armoede ('les êtres nuisibles qui ne veulent pas travailler' en diegenen die door de omstandigheden (tegenslagen, ouderdom, fysieke gebreken en een risicovolle sociale context) in de armoede terechtgekomen waren ('les êtres malheureux qui ne peuvent pas travailler'). De eerstgenoemde categorie hoorde volgens de nieuwe wet thuis in een *dépôt de mendicité* (bedelaarshuis), de tweede in een *maison de refuge* (toevluchthuis). Een derde categorie werd gevormd door de min-achtienjarigen, waarvoor dan speciale *écoles de bienfaisance* moesten worden opgericht. Tijdens de beleidsjaren van Lejeune als minister van Justitie is er sprake van een explosie aan veroordelingen voor landloperij en bedelarij: 14.500 in 1887 tot 18.000 in 1891.⁵ In de volgende alinea's zal geleidelijk duidelijk worden dat het jaar 1891 een specifieke betekenis krijgt in dit verhaal.

Op 26 maart 1870 kocht de Belgische Staat de gronden met de overgebleven gebouwen in de voormalige landloperskolonies van Wortel en Merksplas. Stadsontwikkelaar Victor Besme (1843 – 1904), ook verantwoordelijk voor de lanenstructuur in het centrum van Brussel, werd belast met de coördinatie van de werken. In Wortel en Merksplas werd een nieuw gebouwencomplex uit de grond gestampt, voortbouwend op de rechthoekige drevenstructuur die sinds de Hollandse periode was blijven bestaan. Van de vrije kolonie Wortel was nagenoeg niets overgebleven. De kleine boerderijtjes waren gaandeweg steen voor steen afgebroken en het gerecupereerde materiaal werd gebruikt voor andere bouwprojecten. In Merksplas bestond het bedelaarshuis nog, al was het door de jaren heen erg vervallen geraakt. Van de oorspronkelijke vier boerderijen stond er nog één recht. Rond dit gebouw verrees gaandeweg een imposant gebouwencomplex. Vanaf 1870 wijzigt de naam van beide kolonies in Rijksweldadigheidskolonie – Colonie de Bienfaisance de l'État. De directeur van het Bedelaarsgesticht van Hoogstraten De Lobel wordt aangeduid als uitvoerder van de bouwwerken. Aanvankelijk vormen de drie inrichtingen dan ook een gemeenschappelijke

5 R. Vercammen, *Leven aan de rafelrand? Landlopers en bedelaars in Belgische Rijksweldadigheidskolonies (1870 – 1930)* (Brussel 2014) 42-45.

Onvrige kolonie Veenhuizen.

administratie onder de specifieke benaming Weldadigheidslandbouwkoloniën van Hoogstraeten-Wortel-Merxplas. Als de kolonie van Hoogstraten het statuut van toevluchtshuis krijgt wordt de inrichting losgekoppeld van deze drie-eenheid.

Bij wijze van intermezzo is het niet onbelangrijk om deze positie van het kasteel van Hoogstraten in het geheel van de opvang voor landlopers en bedelaars even te situeren. In 1808 wordt onder het Napoleontisch Bewind het Bedelaarsgesticht van de Beide Nethen opgericht. De effectieve ingebruikname vindt plaats in 1810. De eerste directeur Bausart leidde de inrichting zonder kleerscheuren doorheen de overgang naar het Hollands Bewind en daarna naar het Belgisch Bestuur. De activiteit in het Bedelaarsgesticht bestond uit landbouw, veeteelt en textielarbeid (vlasspinnerij). Vanaf 1820 wordt meer en meer de omschrijving 'Bedelaarswerkhuis' gebruikt. Een herinrichting van de gebouwen, onder meer het voormalige kazernegebouw van het Franse leger, bood in oktober 1853 plaats aan 879 gevangenen. Wie vandaag een rondgang maakt over de cirkelvormig aangelegde zolderruimtes van het voormalige kasteel, vindt nog talrijke deurstijlen met bovenaan een nummer. Ook onder de zoldering werden dus kamers ingericht voor landlopers en bedelaars om de beschikbare ruimte zo efficiënt mogelijk te gebruiken. Kort na de oprichting van de Rijksweldadigheidskoloniën van Wortel en Merksplas, in 1871, trokken dagelijks mannelijke bewoners van het kasteel naar Merksplas om ingezet te worden in de verbouwwerken aan het Bedelaarshuis. Een aantal werkbekwame mannen boven de 18 jaar werd in datzelfde jaar definitief in Merksplas gehuisvest. Tot 1891 was de bevolking in het Bedelaarswerkhuis gemengd (mannen, vrouwen, kinderen). In dit referentiejaar werd het omgevormd tot Toevluchtshuis – Maison de Refuge, met als doelgroep oudere, ziekelijke mannen. Hoogstraten wordt in 1893 administratief losgekoppeld van Wortel en Merksplas.⁶

De bouwwerken in Wortel en Merksplas, gecoördineerd door Victor Besme, verliepen volgens een driedeling in zones voor landbouw, industrie en bewoning. In Wortel rijst een nieuw complex uit de grond tussen 1880 en 1900. De nieuwe verblijfskwartieren voor de landlopers worden al vanaf 1881 in gebruik genomen. In Merksplas wordt een eerste steenfabriek reeds gebouwd in 1870 en de renovatie van het voormalige Bedelaarshuis begint in 1871. Pas in 1936 kan men spreken van het einde van deze 'bouwwoede', wanneer een aantal bewakingswoningen wordt opgetrokken voor de huisvesting van penitentiair personeel afkomstig uit het 'centraal gevang' van Gent, dat was gehuisvest in het voormalige Rasphuis van Vilain XIII uit de achttiende eeuw. Er ontstaan als het ware 'twee dorpen in een dorp', met een eigen school, dokter en kapper ter plaatse, en een eigen kerkgebouw voor de bewoners. Wie in de kolonies overlijdt, wordt begraven op de eigen landlopersbegraafplaatsen. Gedurende lange tijd zijn de beide Rijksweldadigheidskoloniën zelfbedruipend. Zij bereiken het toppunt van hun activiteiten in de periode kort voor de Eerste Wereldoorlog. De titel van een artikel door de auteur A.F. Van Schelle in *The American Journal of Sociology* van juli 1910 zegt genoeg: 'A City of Vagabonds: The Largest Colony of Mendicants in the World, Merxplas, Belgium'.⁷ In 1911 verblijven in Merksplas 5.291 kolonisten, in Wortel meer dan 500.

De geschiedenis van de Rijksweldadigheidskoloniën vatten we in de volgende regels samen in grote lijnen.⁸ De Eerste Wereldoorlog kenmerkt zich door een spectaculaire daling van het aantal bewoners. Grote aantallen

6 J. Lauwereys, 'Het kasteel van Hoogstraten', *Jaarboek van de Koninklijke Hoogstratens Oudheidkundige Kring* (Hoogstraten 1980) 131-171.

7 R. Vercaemmen, 'Een groot "bedrijf" in een klein dorp? De verstedelijking van de Rijksweldadigheidskolonie te Merksplas (1870 – 1910)', M. De Koster e.a. (red.), *Werken aan de stad* (Brussel 2011).

8 K. Govaerts (red.), *Straffeloos slenteren in Merksplas-Kolonie en Wortel-Kolonie* (Merksplas 2017).

landlopers en bedelaars krijgen van hun directie de mogelijkheid om de inrichting te verlaten en sluiten zich aan bij de stroom vluchtelingen richting Nederland, dat op dat ogenblik neutraal is. De Duitse bezetter, die elders gemeenschapsgebouwen inneemt om soldaten te huisvesten, vult de vrijgekomen capaciteit op met TBC-lijdens en psychiatrische patiënten die zij uit hun leefgemeenschap verbannen. Kort na de oorlog worden in Wortel

Grote aantallen landlopers en bedelaars krijgen van hun directie de mogelijkheid om de inrichting te verlaten en sluiten zich aan bij de stroom vluchtelingen richting Nederland, dat op dat ogenblik neutraal is

meer dan 800 Russische krijgsgevangenen opgesloten die omwille van de Oktoberrevolutie in 1917 niet meteen kunnen worden gerespatieerd. Een afgedwongen afname van de bevolkingsaantallen vanwege Moeder Natuur werd een feit door het uitbreken van de Spaanse Griep. Een structurele daling van de bevolkingsaantallen werd ook veroorzaakt door de geleidelijke invoering van allerlei sociale wetten die de levensomstandigheden verbeterden en het risico verminderden om in de armoede terecht te komen. Het Interbellum kenmerkte zich door de huisvesting van psychiatrische patiënten uit overbevolkte instellingen elders in het land. Hoogstraten werd in 1931 omgevormd tot een gevangenis voor misdadigers van gemeen recht. Het ging dan specifiek om een groep jonge gedetineerden afkomstig uit Merksplas die in de instelling les volgden aan de Rijksnijverheidsschool in de gevangenis. In dezelfde periode was ook de kolonie van Merksplas aldus opengesteld voor gedetineerden. Kort voor het uitbreken van de Tweede Wereldoorlog werd voor een groot aantal Joden in Merksplas een onderkomen gevonden. Bij het uitbreken van de oorlog in mei 1940 werd deze groep in allerijl onder begeleiding van Belgisch personeel overgebracht naar kampen in het zuiden van Frankrijk. Tijdens de Tweede Wereldoorlog kwamen de beide kolonies onder Duits bestuur. De gevangenis van Merksplas fungeerde dan als doorgangshuis voor misdadigers van gemeen recht met bestemming de gevangenis van Sint-Gillis in Brussel, plus krijgsgevangenen met bestemming werk- of concentratiekampen. Na de oorlog werd Merksplas een interneringscentrum voor vermeende collaborateurs. In Wortel bleef de bevolking bestaan uit landlopers en bedelaars. In 1955 werden de beide inrichtingen administratief gescheiden. De landlopers in Merksplas blijven gehuisvest in de voormalige slaapzalen, ontworpen door Victor Besme en gebouwd tussen 1878 en 1883. In de volksmond en bij het gevangenispersoneel zijn deze gebouwen beter bekend als de 'buitenblokken' omdat zij buiten het eigenlijke gevangenisgebouw gelegen waren en ook symbool stonden voor de scheiding van de beide populaties (landlopers en bedelaars enerzijds en gedetineerden anderzijds).

Op 1 maart 1993 werd de *Wet op de Beteugeling van de Landloperij en Bedelarij* afgeschaft onder druk van de Raad van Europa die een vrijheidsberoving enkel op basis van armoede geen wettelijke gronden kon geven. De landlopers en bedelaars vonden onderdak in andere opvangcentra of zij belandden terug op straat. Een klein aantal bleef ter plaatse, maar kwamen op dat ogenblik terecht in een gevangenisregime voor gedetineerden. Grote delen van de beide domeinen kwamen leeg te staan en een verkoop door de Belgische Staat dreigde. Verschillende actiegroepen kwamen medio de jaren negentig van de vorige eeuw in actie, wat in 1999 leidde tot de bescherming van beide kolonies als landschap. In Merksplas werden de landloperskapel en het complex van de Grote Hoeve samen met 40 hectaren aanpalende gronden opgekocht door de gemeente Merksplas. In 2012 werd gestart met het Masterplan voor de restauratie van de gebouwen, gekoppeld aan een herbestemming. De voormalige 'Buitenblokken' vallen sinds 2001 onder het beheer van de Federale Overheidsdienst Binnenlandse zaken. Zij fungeren als gesloten Centrum voor Illegalen, een inrichting waar mensen verblijven in afwachting van hun verwijdering van het grondgebied. In Wortel werden de gronden die buiten de veiligheidszone van de gevangenis vallen, in het beheer gesteld van de Vlaamse Landmaatschappij (VLM) die 80 hectaren landbouwgrond bezit. Het Agentschap voor Natuur en Bos op zijn beurt beheert een gebied van 360 hectaren, waarvan 78 hectaren natuurgebied.

Rijksweldadigheidskolonie Wortel.

Samen met de Nederlandse Weldadigheidskoloniën werden de kolonies in Wortel en Merksplas het onderwerp van een aanvraag tot erkenning als Unesco-Werelderfgoed. Tussen Nederland en Vlaanderen werd daartoe een samenwerkingsovereenkomst gesloten in 2012. In januari 2017 werd het aanvraagdossier, waarvan het Belgische luik werd voorbereid door de Stichting Kempens Landschap, in Parijs bij de Unesco-administratie ingediend. Exact 200 jaar na de oprichting van de Maatschappij van Weldadigheid en 25 jaar na de afschaffing van de *Wet op de Beteugeling van de Landloperij en Bedelarij* was 2018 hét referentiejaar voor de goedkeuring van het dossier. Eind mei 2018 besliste de Unesco-administratie echter tot een herziening van het ingediende dossier, met een tweede kans tot goedkeuring in de loop van 2019.

Digitaliseringsproject: een preludium op het wetenschappelijk onderzoek?

Voor de digitalisering werd een selectie gemaakt van 61 rollen zoals die worden bewaard in het Rijksarchief van Beveren, met volgnummers 3267 tot en 3327. Zij betreffen de periode 1891 tot en met 1914. Alle registers werden beheerd vanuit het Dépôt de Mendicité de Merxplas dat ook instond voor de eventuele (her)verdeling van landlopers en bedelaars. Zij konden dus worden doorverwezen naar het Maison de Réfuge van Wortel. Niet toevallig betreffen de rollen de bloeiperiode van de beide landloperskolonies. Het beginjaar 1891 is ook gekozen omdat dit het eerste jaar is waarin de gegevens over landlopers en bedelaars op gestructureerde wijze werden samengebracht. Voorheen stond alles neergeschreven op individuele bladen. Het project startte zoals gezegd in 2014. De einddatum van het geregistreerde veld objecten ligt op 1914. Hierbij wordt de vooropgestelde periode van honderd jaar zoals bepaald in de Wet op de Privacy gerespecteerd. Intussen bestaat de mogelijkheid om geregistreerde gegevens tot en met 1918 te gaan scannen, wat ook inzichten zou kunnen opleveren over de hoedanigheid van landlopers en bedelaars tijdens de Eerste Wereldoorlog.

Het digitaliseringsproces biedt uitwegen in twee richtingen. Wanneer gegevens beschikbaar worden gemaakt vanuit genealogisch standpunt, kan het voldoende zijn dat men beschikt over een beperkt aantal criteria van opzoeking. Naam en voornaam, geboorte- en sterftedatum, plaats van geboorte, domicilie of plaats van overlijden zouden dan voldoende moeten zijn om een dossier in het Rijksarchief zelf te raadplegen. Voor het wetenschappelijk onderzoek zou het dan weer interessanter zijn te putten uit een breder aanbod van geregistreerde criteria.

Voor alle duidelijkheid moet nogmaals worden benadrukt dat de gedigitaliseerde gegevens op dit ogenblik nog niet voor het publiek zijn opengesteld. Aan de software voor een gebruiksvriendelijke zoekmachine wordt momenteel nog volop gewerkt.

Grote Hoeve Rijksweldadigheidskolonie Merksplas.

Beschikbare data

Per pagina van de rollen worden gegevens bewaard van vijf tot zes personen. De lijst is indrukwekkend. Om dit concreet en illustratief te maken worden hieronder van een individuele persoon de gegevens aangevuld.

Numéro d'ordre – volgnummer in de rol: rol 3289, volgnummer 39805;

Noms et Prénoms des indigents – naam van de landloper/bedelaar en geboortedatum, naam van de (eventuele echtgenote, naam van de ouders): Christiaens Guillaume, Zemst 23/05/1839, weduwnaar van Verstreken Jeanne Maria, zoon van Joseph (†) en Spruyt Anne-Marie (†);

Age – leeftijd (op het moment van de aanhouding/opsluiting: 63 jaar

Profession – beroep: landarbeider;

Lieu de naissance – geboorteplaats: Zemst;

Lieu de secours – verblijfplaats (eventueel): Kampenhout;

Domicile de secours – domicilie (eventueel): Kampenhout;

Signalement – uitzicht: niet opgenomen in de digitale registratie;

Date de l'entree – datum van binnenkomst in het dépôt: 14/07/1902;

Date de la sortie – datum van vertrek uit het dépôt: 14/07/1904;

– **Einde straftijd:** 14/07/1904;

– **Verhuizing naar een andere inrichting;**

– **Overlijden;**

– **Vlucht;**

Date du décès – overlijdensdatum;

Motif de la réclusion – reden van opsluiting;

- **Volontaire** – vrijwillig aanbod
- **Vagabondage** – landloperij: vagabondage
- **Mendicité** – bedelarij;

Date de jugement – datum van de veroordeling: 14/07/1902;

Tribunal jugement –locatie van de rechtbank: Hoogstraten

Durée de la peine – duur van de straftijf

- **D'imprisonnement** – opsluiting;
- **Mise à la disposition du gouvernement** – terbeschikkingstelling van de regering: twee jaar;

Classement et nrs. des effets – code voor bewaring van de persoonlijke zaken: 21;

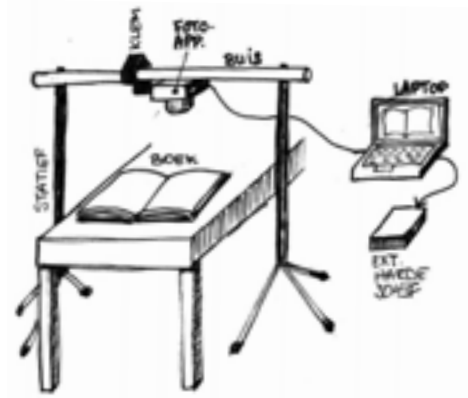
Nombre des fois reclus – aantal keren opgesloten: acht;

Nrs matricule de la précédents reclus – nummer van het dossier met voorgaande opsluitingsgegevens 311590;

Observations – opmerkingen: geen.

Registratiemethode

In het Rijksarchief werd de bovenstaande opstelling gebruik voor het inscannen van elke dubbele pagina van de rol. Bij de digitalisering van de foto via een laptop werd tegelijk aan elke scan een opeenvolgende code toegekend. Alle scans werden daarna overgebracht en bewaard op een externe harde schijf. Het volgnummer van de code was in die zin belangrijk omdat het inscannen over verschillende dagen verliep. Men moest eenvoudigweg altijd weten waar men gestopt was en waar er opnieuw moest worden begonnen. Voor deze arbeidsintensieve registratievorm zijn drie personen nodig: iemand die de rollen uit het archief haalt en deze bladzijde voor bladzijde omslaat. Dan één persoon voor het maken van de foto's en één persoon die elke scan codeert en bewaart. Voor de juiste werkmethode werd een werkinstructie opgesteld. Het gescande materiaal werd daarna verdeeld over een aantal vrijwilligers van het Gevangenis-museum. Ook voor deze doelgroep werd een instructietekst opgesteld waarbij de afspraken over de te gebruiken afkortingen en over de gegevens die niet moesten worden overgenomen, werden geformuleerd.

Ook voor deze doelgroep werd een instructietekst opgesteld waarbij de afspraken over de te gebruiken afkortingen en over de gegevens die niet moesten worden overgenomen, werden geformuleerd

Op een totaal van 18.000 scans bleek een 800-tal té onduidelijk om een goede registratie mogelijk te maken. Met een nieuwe installatie werden deze begin juli 2018 opnieuw gemaakt. Zij worden toegevoegd aan het

MINISTÈRE DE LA JUSTICE

ADMINISTRATION DE LA BIENFAISANCE.

COLONIES DE BIENFAISANCE DE L'ÉTAT

DÉPÔT DE MENDICITÉ DE MERXPLAS

REGISTRE MATRICULE
DES COLONS.

Le présent registre comprenant trois cent dix-neuf feuillets, numérotés de un à trois cent dix-neuf, a été coté et paraphé à chaque feuillet par nous, Directeur de l'établissement susdit.

Merxplas, le 5 Septembre 1910.

LE DIRECTEUR

Art. 92 du Règlement général.

totaal nog uit te voeren registraties in Excel. Een andere mogelijke bron van fouten is het handschrift en de interpretatie die de persoon in *illo tempore* gaf aan de benamingen van de persoon zelf, zijn lokalisering (plaatsnamen) of de omschrijving van het beroep. Bovendien verschillen plaatsnamen vaak in een Franstalige context van de Nederlandstalige tegenhanger. Ook het omgaan met de bepalingen qua nationaliteit verdient de nodige voorzichtigheid omdat in de loop der jaren landsgrenzen en -namen grondig zijn veranderd. Omdat voorzichtigheid geboden is, wordt door een vrijwilliger met geschiedenisopleiding een tweede lezing van elke registratie uitgevoerd om zoveel mogelijk onnauwkeurigheden te vermijden.

Voorlopige resultaten

Een eerste factor die eventuele onderzoeksresultaten beïnvloedt en relateert is de omvang van het registratieobject. Als we de looptijd van de wet en de heropstart in 1870 als vertrekpunt nemen, komen we voor het geheel van de administratieve handelingen in verband met landloperij en bedelarij op een totale periode van 124 jaar. De behandelde registers vertegenwoordigen een periode van iets meer dan 210 jaar. Op datum van 30-06-2018 werden er van de 108.000 ingeschreven namen reeds 72.646 verwerkt of 67% van het totaal. Daarvan kregen er 52.963 een tweede check of 49% van het totaal. Het werk is dus nog niet ten einde. Eigenlijk kan er in theorie gesproken worden over een steeds voortgaand proces, omdat elk jaar een nieuwe periode vrijkomt waarbij zonder de beperkende regelgeving inzake privacy kan voortgewerkt worden. Zonder al te veel te willen vooruitlopen op statistisch onderzoek tekenen zich alvast enkele vaststellingen af die nu al kunnen worden weerhouden. Zo kan al een redelijk realistisch beeld gevormd worden van de oorzaken van een zogenaamde afschrijving, dus de betekening van het moment waarop de gevangene de inrichting verlaat:

- 20 procent ontvluchting;
- 22 procent einde straf;
- 3 procent overlijden;
- 14 procent mutatie (overdracht aan een andere inrichting);
- 7 procent ministeriële beslissing;
- 34 procent niets ingevuld.

Zeker wat dit laatste criterium betreft wordt de foutenmarge bij het opmaken van dit soort statistiek behoorlijk groot. In alle gedigitaliseerde registers doken tot nu toe 501 verschillende beroepsomschrijvingen op. Er dient rekening mee te worden gehouden dat er synoniemen opduiken, maar dit getal is behoorlijk indrukwekkend. In de marge van deze gegevens valt ook op dat in de betrokken periode de lichaamslengte van de mens uit die periode behoorlijk kleiner was dan die van vandaag. Lengtes van meer dan 170 centimeter zijn eerder zeldzaam, terwijl de hoofdmoot zich situeert rondom 160 centimeter. De overgrote meerderheid van de geregistreerde personen heeft de Belgische nationaliteit. In tweede instantie duiken namen op uit de omliggende buurlanden Nederland, Frankrijk en Duitsland, dat opduikt als Pruisen. In de onderzoeksperiode was er vooralsnog enkel sprake van een verenigd Joegoslavië. Personen uit de Verenigde Staten en Groot-Brittannië gingen vaker door het leven als matroos. Bepaalde recordhouders hebben 35 tot zelfs meer opsluitingen achter hun naam staan. Zij vormen echter de grote uitzonderingen. Voor de meeste landlopers en bedelaars was het verblijf in een van de Rijksweldadigheidskoloniën verdeeld over behoorlijk minder – tot slechts één – beurten.

Opportunities

Onderzoeksthema's die mogelijk onderwerp kunnen uitmaken van nadere studie:

Uit welke regio's waren de kolonisten afkomstig en hoe verhield de geografische situering zich tot de kans op armoede? Kunnen deze gelinkt worden aan de veroordeling door de politierechtbanken uit de betreffende gerechtelijke arrondissementen? Welke leeftijdscategorieën waren het meest vertegenwoordigd? Zijn bepaalde beroepscategorieën meer gerelateerd aan het vervallen in kansarmoede en de bijhorende overlast dan andere, bijvoorbeeld door factoren als conjunctuur, arbeidsmarkt en arbeidsvoorwaarden uit de bestudeerde periode? Welke graad van recidive kenmerkte de populaties uit de bestudeerde periode? Waren er verschillen tussen de populaties in een Maison de Refuge en een Dépôt de Mendicité? Gebeurden de ontvluchtelingen individueel of georganiseerd en kan deze laatste vorm worden gelinkt aan het gelijktijdig toekomen in het Dépôt? Fungeerden de kolonies als aandrijfkraft voor het plegen van nieuwe feiten?

Voor diegenen die zich al zouden willen verdiepen in de onderzoeksmogelijkheden ligt er al een heel interessante studie klaar⁹. In 2014 doctoreerde Lierenaar Rik Vercammen met zijn verhandeling *Leven aan de rafelrand?* Met als basisgegevens een steekproef van 851 individuele opsluitingsdossiers van (mannelijke) bedelaars en landlopers, samen goed voor 4.499 veroordelingen, wordt in deze studie toch ook al een aantal mogelijke pistes voor nader onderzoek gepresenteerd. Naast de noodzakelijke persoonsgegevens toetst de auteur het statuut van de bedelaar of landloper bijvoorbeeld aan diens mobiliteit (de plaats waar feiten werden gepleegd – gebeurden ze thuis of elders, is er sprake van de stad als aantrekkingspool, welke trajecten werden afgelegd?). Er wordt op zoek gegaan naar de aard van de feiten, de ernst van de vergrijpen en het al of niet plegen van nieuwe feiten na een eerste veroordeling (recidivisme). Vercammen onderzoekt ook de rol van de familie. Zijn gezinsconflicten de aanleiding voor het ontwikkelen van een statuut als landloper of bedelaar? Fungeert het gezin nog als vangnet of juist niet meer? Het aspect werk komt ook aan bod, met name de werkzekerheid en mogelijke gevolgen van arbeidsongevallen voor de verzekering van een inkomen. En tenslotte nog een laatste interessante insteek: de geografische ligging van de politierechtbanken die beslisten over de plaatsing van de persoon in een landkoperskolonie. Kenden bepaalde regio's meer veroordelingen dan andere?

9 R. Vercammen, *Leven aan de rafelrand? Landlopers en bedelaars in Belgische Rijksweldadigheidskolonies (1870 – 1930)* (Brussel 2014).

Conclusie

De documenten die gearchiveerd werden in het Rijksarchief te Beveren met betrekking tot de Rijksweldadigheidskoloniën beslaan een totale lengte van 600 meter. Een schat aan informatie die ligt te wachten om te worden ontsloten. Het digitaliseringsproject georganiseerd door de vrijwilligers van het Gevangenismuseum maakt daar slechts een heel klein deel van uit. Toch kan het niet anders dat door digitalisering en openstelling van de gegevens voor het publiek een serieuze impuls kan worden gegeven aan het ontsluiten van de kennis die nog in de geacclimatiseerde ruimtes ligt te wachten op een doorgedreven analyse. De gegevens geregistreerd in het hierboven omschreven project zijn nog niet volledig en nog niet openbaar. Op termijn zal dat echter effectief gebeuren. Maar ook dan mag men niet vergeten dat er nog een lange weg dient afgelegd.

Biografie

Marc Sprangers is momenteel voorzitter van vzw Het Gevangenismuseum van Merksplas. Hij volgde een opleiding in de communicatiewetenschappen aan de K.U. Leuven waar hij in 1983 zijn masterdiploma behaalde. Daarna was hij actief in de muziekwereld, onder meer als organisator van concerten en muziekjournalist. In 1993 kwam er een einde aan zijn job als eindredacteur. Vier jaar lang werkte hij als vrijwilliger en voorzitter in een plaatselijk jeugdcafé. In 1997 werd hij penitentiair bewakingsassistent (cipier) in de gevangenis van Merksplas. In 2001 werd hij directiesecretaris in de gevangenis van Hoogstraten. In 2013 behaalde hij het getuigschrift van de Masterclass Cultuurmanagement aan de Antwerp Management School. Momenteel werkt Marc in het Opleidingscentrum voor Penitentiair Personeel in Merksplas, waar hij is tewerkgesteld als boekhouder, dossierbeheerder en ook verantwoordelijk is voor het archief.